

Anna Maria van Schürman

Een begenadigde vrouw die de eenvoud verkoos

Op 4 mei 1678 kwam er een einde aan het leven van Anna Maria van Schürman, een der meest uitzonderlijke vrouwen uit de zeventiende eeuw. Zij had zich grote roem verworven wegens haar formidabele talenkennis en haar veelzijdig kunstenaarschap. Hierom alleen al is het juist, haar dit jaar te gedenken. Dat gebeurt dan ook op verschillende wijzen. Zo was er een tentoonstelling aan haar gewijd in het Museum 't Coopmanshûs te Franeker. Deze expositie is aldaar geëindigd op 28 mei j.l. maar zal van 28 juni tot 10 augustus kunnen worden bezichtigd in het Universiteitsmuseum te Utrecht.

Toch valt het te betwijfelen of Anna Maria van Schürman zelf erg gelukkig zou zijn geweest met deze belangstelling voor haar wetenschap en haar kunst. Immers, zij is niet alleen een uiterst begaafde en op grond hiervan zeer gevierde vrouw geweest, geroemd door vele geleerden, kunstenaars en vorsten uit verschillende landen. Vóór alles, was zij nl. de diep gelovige Christin, die alle roem en alle eer als tenslotte waardeloos beschouwde. Zij heeft zich dan ook radicaal van de wereld afgewend en zich tot leedwezen van haar vele vrienden en vereerders aangesloten bij Jean de Labadie en diens volgelingen. Temidden van hen schreef zij tussen 1670 en 1673 haar beroemde *Eucleria*. Dit boek bevat zowel een summier autobiografie als een vaak zeer uitgesponnen verantwoording van haar keuze voor een eenvoudig en oprecht Christelijk geloofsleven en een omstandige uiteenzetting van haar godsdienstige opvattingen. De titel van het geschrift is op zich reeds opmerkelijk. Deze luidt in de Nederlandse vertaling van het in het Latijn geschreven werk *Eucleria of Uitkiezing van Het Beste Deel*. Expliciet wordt op de titelpagina verwezen naar Lucas 10, 41-42.

De *Eucleria* is in het kader van de Anna Maria van Schürman-herdenking in facsimile uitgegeven door De Tille te Leeuwarden. Dit zou ongetwijfeld zeer op prijs zijn gesteld door de schrijfster! Lezing van juist dit boek maakt het immers mogelijk te ontdekken wat haar ten diepste heeft bewogen. Ongetwijfeld zal men moeten vaststellen dat zij in haar godsdienstige beleving vaak de grenzen van het normale, in de zin wat voor de doorsnee gelovige gangbaar was, heeft overschreden. Zij was in bepaalde opzichten zeker een dweepster. De wijze waarop zij de Labadie en zijn volgelingen verheerlijkte, kan niet anders dan als kritiekloos en dweperig worden gezien. Zelfs kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat haar godsdienstige gevoelens hier en daar een uitgesproken pathologisch karakter droegen.

Al op zeer jonge leeftijd verdiepte zij zich zo in het lij-

den van Christus en de vroeg-Christelijke martelaren, dat zij zelf naar het martelaarschap ging verlangen. Zo schrijft zij later in haar *Eucleria*: *En, op dat ik dit eenige hier by wijze van proeve byvoege, zo heugt het my dat het ontrent mijn elfste jaar voorgevallen is, als ik eerst in het lezen van de geschiedenissen der Bloetgetuigen geraakte, dat my op het beschouwen van het voorbeeld van zo veel gelovige dienstknechten Christi en Getuigen zijner waarheit, mijn gemoed van zulken brandende begeerte tot het Bloetgetuigenis is overvallen, dat ik wel hertelijk gewenst heb zelfs mijn zoete leven met zulken heerlijken doot te verwisselen.* (p. 18) Vervolgens spreekt zij dan nog haar afschuw uit over Erasmus die had geschreven het martyrium geenszins te ambiëren.

Anna Maria van Schürman. Gravure van J. Suljderhoef n. J. Livius. Foto: Prentenverzameling Gem. Archiefdienst Utrecht (Iconografische Atlas).

Hoe men ook over dit alles moge denken, het staat vast dat zij ten diepste van haar geloof vervuld was en ter wille van haar overtuiging afstand heeft gedaan van alle roem en eer. In haar afwijzing van al het vergankelijke als uiteindelijk van geen waarde, ja zelfs als schadelijk voor het geestelijk leven, heeft zij naar haar overtuiging het beste deel verkozen.

Toch is het juist door haar bijna legendarische geleerdheid en haar veelzijdig kunstenaarschap dat zij tot de verbeelding is blijven spreken. We zullen aan deze aspecten in het nu volgende dan ook enige aan-

dacht schenken. Daarbij moet echter worden bedacht dat men een totaal vertekend beeld van Anna Maria van Schürman zou geven indien men de zo even genoemde, minder spectaculaire, kant van haar wezen onvoldoende zou belichten.

Vroegste jeugd

Anna Maria werd in 1607 te Keulen geboren als het vierde kind van Frederik van Schürman en Eva van Harf. Haar broers heetten Hendrik Frederik, Johan Godschalk en Willem. Van de oudste broer is bekend dat hij vier jaar ouder was dan zij en in ieder geval nog in leven was op haar elfde jaar. Over de tweede is ons meer bekend, waarover later. Hij is geboren te Keulen in 1605. Over Willem is niets meer overgeleverd dan dat hij mogelijkwijze voor haar elfde jaar zal zijn overleden.

Frederik van Schürman, de grootvader van Anna Maria en haar broers, was uit Antwerpen naar Keulen gevlucht, omdat hij zich daar niet meer veilig voelde als protestant. In 1610 beginnen echter ook in Keulen vervolgingen van de reformatorische Christenen. Waarschijnlijk vestigde de familie van Schürman zich nu in het kasteel Dreiborn of Driborn bij Schleiden, dat sinds 1582 aan de van Harfen behoorde.

Een huismeester werd belast met het onderwijs der kinderen. Op haar derde jaar kon Anna Maria al goed Duits lezen en kende zij reeds hele stukken van de Heidelbergse Catechismus uit het hoofd. Ook begon zij al te schrijven en te rekenen. Verder kreeg zij onderricht in het zingen en het bespelen van verschillende muziekinstrumenten. Opmerkelijk is het dat alle onderwijs thuis werd gegeven. Slechts twee maanden heeft zij als zeven-jarige de Franse school bezocht. Zij heeft dus een opvoeding genoten zonder contact met andere kinderen, haar broers uitgezonderd.

Utrecht-Franeker-Utrecht

In 1615 kwam de familie naar Utrecht, om daar tot 1623 te blijven.

Intussen was de talenstudie van Anna Maria begonnen. Zij bleek een buitengewoon gevoel voor talen te bezitten en heeft er in haar leven dan ook vele bestudeerd. Zij leerde naast het Nederlands, Frans, Duits, Engels, Spaans en Italiaans, het Latijn, Grieks, Hebreeuws, alsook het Aramees, Syrisch, Samaritaans, Arabisch, Turks, Perzisch en Ethiopisch. Voor deze laatste taal stelde zij zelfs een twee-delige grammatica samen. Het was grotendeels door middel van zelfstudie dat zij deze formidabele kennis opdeed. Bovendien verwierf zij zich van vele der genoemde talen niet alleen een passieve doch ook een actieve kennis. Zo kon zij bijv. in het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws dichten, zo goed als zij ook in verschillende moderne talen proza en poëzie wist te schrijven.

Maar ook al heel vroeg begon zij, ook weer grotendeels als autodidact, zich in verschillende beeldende kunsten te bekwamen. Zo wist zij met een grote tref-

zekerheid kunstwerken van geknipt papier te maken en bereikte zij een grote vaardigheid in het borduren, dat zij naar haar eigen zeggen in drie uren leerde. Ook maakte zij afbeeldingen in was en sneed zij figuren in palmhout. Verder beoefende zij naast de kalligrafie, de teken- en schilderkunst. Het waren vooral planten en dieren die zij met grote zorgvuldigheid wist af te beelden.

Haar werk vond overal waardering, o.a. bij de kunstschilder Gerard Honthorst, van wie zij les heeft gekregen. Zelfs werd zij als lid van het St. Lucas-Gild opgenomen. Dat geschiedde in 1643. Zij is dan terug in Utrecht, nadat zij van 1623 tot 1632 met haar familie in het Martenahuis te Franeker had gewoond. In 1623 verhuisden de Van Schürmannen daarheen en lieten Frederik en zijn zoon Johan Godschalk zich inschrijven als student.

Frederik heeft zijn wens, de colleges van de uit Schotland afkomstige professor Amesius bij te kunnen wonen, niet in vervulling zien gaan. Hij stierf voor de colleges begonnen. Amesius was een Puritein, die minder hechtte aan scholastische onderscheidingen dan aan een vroom, van de wereld afgekeerd leven.

Het was deze ascetische vroomheid die sterke indruk maakte op de familie van Schürman. Anna Maria zou deze later terugvinden in Utrecht, met name bij de zeer strenge Calvinist Gisbertus Voetius.

Na de dood van haar vader aan wie Anna Maria beloofd had nimmer te zullen huwen, blijft het gezin te Franeker tot Johan Godschalk zijn medische studie heeft voltooid. Dan keert de gehele familie terug naar Utrecht. Het is dan 1632. Anna Maria geniet daar grote faam, staat in verbinding met tal van bekende persoonlijkheden, waaronder met name Constantijn Huygens, de geleerde medicus en letterkundige Johan van Beverwijck en de dichter Jacob Cats.

Overigens heeft zij zich niet alleen met de studie van allerlei talen bezig gehouden doch zich ook gewijd aan de wiskunde, de sterrenkunde en de anatomie, de aardrijkskunde en de geschiedenis. In het bijzonder schonk zij echter haar aandacht aan de theologie en de wijsbegeerte, zodat zij een wel gefundeerd oordeel op deze terreinen vermocht te geven.

Opmerkelijk is haar betrekking tot de Utrechtse Hogeschool geweest. Aan de ene kant heeft zij privatissima in het Grieks en Hebreeuws bij Voetius gevolgd. Aan de andere kant heeft zij in een brochure gepleit voor toelating van de vrouw tot de universitaire lessen. En zij heeft dit zo overtuigend gedaan dat zij, zij het in een apart vertrek, door planken voorzien van kijkgaten onzichtbaar voor de hoogleraar en zijn studenten, de colleges van verschillende docenten heeft kunnen bijwonen. Bekend werd zij verder door haar feestgedicht op de nieuwe academie (1636), dat bij de openingsplechtigheid werd voorgedragen.

In 1637 stierf haar moeder. Anna Maria neemt nu de zorg over voor haar twee tantes van moederszijde. Zij doet dat op een voortreffelijke wijze en zette daarvoor haar studie en kunst opzij.

Lexmond-Utrecht

In 1659 vestigde zij zich met haar tantes en haar broer, die hoewel afgestudeerd als medicus nooit als practiserend arts is opgetreden doch zich verder aan de theologie heeft gewijd, te Lexmond. Op hoge leeftijd stierven beide tantes in 1662, waarna Anna Maria en Johan Godschalk weer naar Utrecht terugkeerden. Johan Godschalk ondernam nu een reis naar Genève waar hij diep onder de indruk kwam van het optreden van Jean de Labadie, een voormalig Jezuïet, die over een charismatische persoonlijkheid beschikte. De Utrechtse kring, waarin Voetius een belangrijke plaats innam, stelde alles in het werk om deze ascetische prediker naar onze gewesten te krijgen. Dit gelukte. De Labadie nam een beroep aan naar Middelburg (1666). Met Pierre Yvon en nog enige anderen kwam hij op doorreis naar Zeeland in Utrecht aan. Anna Maria kwam onder de indruk van deze piëtistische prediker. Zij ging later enige malen naar Zeeland om hem daar te beluisteren. Het is natuurlijk niet verwonderlijk dat de extreme opstelling van de Labadie hem en zijn volgelingen in conflict brachten met de kerk. Het kwam reeds in 1668 tot een ontzetting uit het ambt en na een korte periode van werkzaamheid in Veere moesten de Labadisten elders een goed heenkomen zoeken.

Amsterdam

Het was in het tolerante Amsterdam dat zij zich als afgescheiden kerk konden vestigen. Anna Maria werd uitgenodigd om zich bij de nieuwe gemeente aan te sluiten, hetgeen zij gaarne deed. Zij nam, alle roddelpraat ten spijt, haar intrek in een gedeelte van een door de Labadie bewoond pand. Haar broer was reeds in 1664 gestorven. Al spoedig gingen de Amsterdammers echter aanstoot nemen aan deze geestdrijverige sekte. Het extatische karakter van hun samenkomsten, wel wat gelijkend op dat van de Jesus-people van onze dagen, gaf hun ergenis. Tijdens hun bijeenkomsten immers, dansten zij en kusten zij elkaar. Zij werden ook wel met de Quakers verward. Tenslotte werd hun te verstaan gegeven dat zij moeten vertrekken. Dit gebeurde na een incident dat tot grote opschudding aanleiding gaf: men had nl. een lijkst zien staan. De avond te voren had men echter herrie gehoord. Bovendien werd er een gat voor de woning gegraven. Men suggereerde dus moord en een heimelijke begrafenis.

Herford

In 1667 was Elisabeth van Bohemen (Luthers) abdis van Herford geworden. Zij was een goede vriendin van Anna Maria van Schürman. Toen deze de abdis haar nood klaagde, kreeg zij van Elisabeth bericht dat zij de Labadisten gaarne in Herford zou ontvangen. In oktober 1670 toog toen het gezelschap naar het nieuwe toevluchtsoord, maar ondanks de goede zorgen

van Elisabeth die hen vanaf Minden met hofkoetsen liet ophalen, kwamen er al snel moeilijkheden. De Lutherse predikanten steunden de gemeenteraad als adviseurs en wonnen informatie in over de „Hollanders“. Met name werd de Labadisten verweten het burgerlijk huwelijk afgeschaft te hebben. Elisabeth eiste toen ook dat de gesloten huwelijken alsnog burgerlijk bekrachtigd zouden worden. De raad en de bewoners van Herford in het algemeen stelden zich echter zeer vijandig tegen de nieuwe bewoners op. Het kwam zelfs tot een volledige boycot. Opnieuw moest men een heenkomen zoeken.

Altona

Nu nam men de wijk naar Altona in Sleeswijk-Holstein. Men stond daar onder jurisdictie van de koning van Denemarken. In juni 1672 kwam men er aan. Ondanks een klein incident - de weigering mee te doen aan een kerstcollecte voor de Lutherse predikanten - dat eerst tot uitwijzing, doch na een verdere correspondentie met de koning tot intrekking van dit bevel leidde, verliep de periode te Altona rustig. Wel kwam de Labadie op zijn verjaardag in 1674 te overlijden. Yvon kreeg nu de leiding over de beweging.

Wieuwerd

Berichten over een oorlogsdreiging deed de Labadisten tenslotte de wijk nemen naar Wieuwerd, waar zij op Waltaslot kwamen te wonen. Dit slot was door erfenis aan twee bij de beweging aangesloten zusters gekomen. De gemeente was hier als elders selfsupporting. Anna Maria was een moeder en een auctor intellectuelis voor de groep. Op 4 mei 1678 stierf ook zij. Korte tijd nog zouden de Labadisten zich handhaven. Snel kwam het verval en in 1732 verliet de laatste Labadist, Konrad Bosman, Wieuwerd.

Epiloog

Wat is de uiteindelijke betekenis van Anna Maria van Schürman? Dat is de vraag die men als van zelf stelt, wanneer men haar hele leven overziet. In haar tijd nam zij eerst deel aan het culturele leven, zij het met inachtneming van haar godsdienstige beginselen. Zo heeft zij altijd de Muiderkring als te mondain afgewezen. Toch werd zij in binnen- en buitenland zeer geprezen om haar geleerdheid en haar kunstzinnigheid. Aan de andere kant heeft zij zeer veel betekend voor de Labadisten. Zij was een belangrijke pleitbezorgster van de onder hen levende idealen. Door haar contact met Elisabeth is het uitwijken naar Herford mogelijk gemaakt. Bovendien heeft zij met de Labadie en Yvon leiding gegeven aan deze beweging.

Maar dat alles is voorbij. Overgebleven is een gedeelte van haar kunstproducten. Overgebleven is ook haar *Eucleria*, een boeiend relaas van een menselijk leven waarin, ondanks alle tegenkantingen en allerlei goed bedoelde adviezen, een keuze werd gemaakt met alle

consequenties van dien. Als zodanig laat het boek ons kennis maken met iemand die net als Franciscus van Assisië en Albert Schweitzer een roemrijke loopbaan opgaf om een betere, of juist, de beste keuze te maken. Kortom, een menselijk document dat als zodanig nooit werkelijk veroudert.

R. M. Nepveu
Universiteitsmuseum

Tentoonstelling Anna Maria van Schürman: 28 juni tot 10 augustus 1978 in het Universiteitsmuseum, Trans 8, Utrecht.

Openingstijden: ma. t/m vr. 10.00-17.00 uur. Za. en zo. gesloten.

Literatuur:

G. D. J. Schotel. Anna Maria van Schürman. 's-Hertogenbosch, 1953.

E. Quant. Anna Maria van Schürman. Berlin, 1871.

A. M. van Schürman. Eucleria. Leeuwarden, 1978. Facs.

Catalogus Tentoonstelling Anna Maria van Schürman. 't Coopmanshûs, Franeker, 1978. aut. Dieuwke Winssemius.